

УДК 811.161.2'1

С. В. Ченчик,

(Смілянський технікум харчових технологій

Національного університету

харчових технологій)

**ФОРМУВАННЯ КРАЇНОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ
ТЕХНІКУМІВ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)**

Переорієнтація нашого суспільства стосовно мовного питання зумовила новий підхід до вивчення української мови у школі та ВНЗ. Головний акцент був поставлений на тому, що людина має оволодівати не тільки граматичною будовою мови, але й формуватися як національно свідома особистість, яка не тільки є носієм світогляду етносу, а й має інтернаціональні знання для здійснення міжкультурної комунікації. Ці завдання зумовили новий підхід у викладанні української мови – лінгвокраїнознавчий, тобто включення ознайомлювально-пізнавального потенціалу мови в процес її викладання, що передбачає виховання висококультурної мовної особистості, патріота-українолюба, який міг би здійснювати міжкультурну інтеграцію. Які методи та прийоми обрати для виховання людини високої культури, як докорінно підвищити якість мовної підготовки фахівців технічних галузей, є надзвичайно актуальною темою для дослідження. Актуальність роботи полягає в тому, що нами було простежено, як за допомогою лінгвокраїнознавчого, етнолінгвістичного матеріалу можна сформувати країнознавчу компетенцію майбутніх технологів. Тому метою нашої розвідки є дослідити, як у процесі навчання студентів технічних закладів освіти I-II рівнів акредитації можна використати поєднання лінгвістичного, комунікативного, етнокультурознавчого напрямів.

Проблема формування лінгвокраїнознавчої компетенції учня не нова в мовознавчій науці. Вона була об'єктом дослідження таких учених, як

Т. Симоненко [1], Н. Остапенко [5], А. Пономаренко [6]. Учені Національного науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти та науки України неодноразово звертали увагу на українознавчий компонент мовної освіти, на потребу створення підручників із українознавчим наповненням. А. Пономаренко [6] у своїй статті наголошує на тому, що лінгвістичний матеріал має бути багатоаспектним, впливати на формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетентності учнів. Л. Мельникова [4] зосередила свою увагу на невербальних компонентах у формуванні лінгвоукраїнознавчої компетенції студентів. Ми спробували узагальнити напрацювання із обраної проблеми і зупинитися на деяких аспектах викладання української мови із залученням українознавчого матеріалу та інформації щодо міжкультурної комунікації, адже сьогодні вимагає від майбутнього спеціаліста вміння бути обізнаним із розвитком науки і техніки не тільки в Україні, але й за її межами, вести переговори на міжнародному рівні, здійснювати міжетнічну інтеграцію.

У науці вже більше 200 років виникають суперечки стосовно тези про нерозривність мови й національної культури. Однак ми знаємо, що культурноносна функція мови полягає в тому, що в ній представлена нація чи народність як цілісність з етапами історичного розвитку, культурними традиціями, нормами, системою цінностей, рівнем духовного надбання. У людини як носія певної мови у процесі її засвоєння формується мовна картина світу, що відображає як національні особливості, так і загальнолюдські категорії, спільні для всього людства. Французький методист Ж. Ласера, на слова якого ми натрапили у статті Л. Мельникової “Невербальні засоби формування лінгвоукраїнознавчої компетенції іноземних студентів”[4], вказує, що “яким би не був підручник чи метод викладання, саме відомості про культуру перш за все є основним надбанням освіти. Викладач не повинен обмежуватися вузькою мовною метою. Без апелювання до явищ культури навчання зводиться до засвоєння фонетичних, лексичних, граматичних явищ” [4, 279]. Підтримуючи кут зору вченого, можемо стверджувати, що провідним методом навчання є

лінгвокраїнознавчий. Тому під час вивчення студентами дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)” ми використовуємо різний етнолінгвістичний матеріал, ілюструючи наявність елементів культури в мовних одиницях. Так, наприклад, під час вивчення теми про природу мови та її функції звертаємо увагу на те, що мова – це ментальний феномен, що виступає безумовним стрижнем комунікації. У мові закодовані знання людини, її уявлення про світ у цілому, її індивідуальний життєвий досвід, цілісна картина світу соціуму. У процесі комунікації той, хто говорить, спрямовує слухача до деякої закодованої інформації, що міститься в словах. Не викликає сумніву, що саме в національній мові відбиваються культурні, моральні та естетичні цінності народу. Найяскравіше вони представлені у фразеологічних одиницях, прислів’ях, приказках, анекдотах. Наприклад, у фразеологізмі “Іван носить плахту, а Настя – булаву” показані риси національного характеру українського чоловіка, слабкого за натурою, та сильної вольової жінки. Під час аналізу цього прислів’я розповідаємо про особливості національного одягу – плахту – старовинний розпашний одяг на зразок спідниці, що був характерним для святкового вбрання сільських жінок; була обов’язковим елементом посагу молодої, символом жіночої зверхності у родинному житті [2], або у фразеологізмах “круглий, як галушка; попікся дід галушками” представлено символи української кухні.

Слід звернути увагу студентів на те, що у мові зафіксований світогляд українського народу. Наприклад, можна вдатися до порівняння міфологічних уявлень українців та росіян на основі зіставлення лексичного фону сем “домовик” та “домовой”. Український домовик – у дохристиянських віруваннях – родинний бог, бог господи, “хатнє божество”. За уявленнями, мешкав, як правило, на горищі (на лежаку) або під піччю чи в запічку. Головна мета домовика – допомагати господарям, особливо перед нещастям, охороняти дім. У російській культурі домовик, крім охорони, виконував ще одну функцію – розчісував гриві коням. Можна порівняти уявлення українців та росіян про русалок. Українські русалки, за повір’ями, любили водити танки, співати пісні, бігати по траві, просили в людей полотно на сорочки або намітки. У російській

культурі русалок зображували як вродливих дівчат, оголених по пояс, з довгим волоссям і риб'ячим хвостом.

Вияв національної своєрідності простежуємо й в обрядодіях, вітаннях. Так, наприклад, на Великдень (Великодень, Великодні святки, Світлу (Святу) неділю) вітаються словами “Христос воскрес!” і чуять у відповідь “Воістину воскрес!”. У цей день кажуть, що сонце по-особливому “грає,” “гуляє”, набуваючи магічної сили; граються крашанками “на вбитки”, у гру “качання яйцями”. Ці обрядодії та культурами тісно пов’язані з віруваннями та традиціями (Не кожен день Великдень, а хліб – не паска) [2].

Розширюємо знання студентів і про національні особливості побуту й будівництва. Наприклад, лексеми “хата” та “изба” мають різний лексичний фон. Українська хата завжди тинькується, білиться вапном чи білою глиною, покрита околотом з акуратно підстриженою стріхою, обов’язково має призьбу, задня стіна завжди білилася жовтою глиною. Біля української хати завжди ріс садок, хата потопала в зелені (садок вишневий біля хати). “Изба” ніколи не тинькується, не білиться; вона брусувата, з двосхилим дахом, покривається м’ятою соломою внатруську, має дерев’яні віконниці (ставни). Цікавим для студентів є порівняння лексем “ослін” та “скамейка”. У цих словах відмінності помічаємо у семах “зовнішній вигляд” та “де використовується”. Ослін – вид хатніх меблів, на чотирьох тонких ніжках, прилаштованих під гострим кутом до дошки для сидіння, а “скамейка” має дві ніжки, що кріпляться під прямим кутом до дошки.

Варто пояснити, що українознавчу інформацію можна отримати на підставі культурних сем (наприклад, лексема “піч” означає, що там живе домовик, а також за її допомогою можна посватати хлопця), на підставі культурного фону, культурних концептів (за повір’ями, людина має три долі: від бога, від матері та набуту долю).

Під час цих мовних питань подаємо інформацію про ментальні риси українців, визначення поняття менталітету і на мовному матеріалі пересвідчуємося в правдивості тези, що риси нації не дуже змінюються

впродовж століть. Варто згадати про такі риси, як мелодійність, щирість, правдивість, консерватизм, пестливість (навіть у власних назвах, наприклад, с. Соколівочка), працьовитість (брати/взяти горбом, заробляти кривавими мозолями), гумор (своjak з лівої щоки, схожий як макогін на ночви), доброта (ласкавий хліб – милостиня), любов до пісні, повага до батьків (звертання до батьків на Ви).

Доречним буде згадати, що на основі мовних одиниць, що несуть культурно-ціннісну інформацію, утворюються константи культури, стереотипні уявлення. Наприклад, краса для українців пов'язана із словосполученнями “чорні брови”, “карі очі”, “довга коса”, “червоні щоки” тощо. Стереотипи визначені культурою і є результатами пізнання, вони повторюють характеристики в різних ситуаціях. З погляду формування країнознавчої компетенції студентів для нас важливими є національні стереотипи та автостереотипи (сприймання себе; про це свідчать невеличкі кумедні характеристики, складені самим народом: поїхала в Гумань, сіла під гаптекою і їм госеледці). Прикладом стереотипізації може бути лексема “свиня”, що позначає моральний і фізичний бруд, тому ми кажемо: не кімната, а свинарник (житло запусчене); свинство, свинський (погані вчинки); підкласти свиню; Іван виявився свинею тощо.

Без володіння інформацією про ці цінності та базові уявлення, що утворюють концептуальну картину світу співрозмовника, неможливе розуміння тексту як комплексу вербальної та невербальної інформації, незважаючи на знання семантики мовних одиниць. Аджe міжкультурна комунікація повинна враховувати такі аспекти: дозволи і заборони на здійснення певних комунікативних актів; стереотипні характеристики комунікативних актів; етикетні характеристики актів спілкування; пояснення психологічної реалізації комунікації; опис традиційних символів, порівнянь (наприклад, калина для японців асоціюється з кладовищем; гарбуз – із батьками). Треба також пам'ятати про комунікативні табу – мовні, тематичні (у Південній Африці засуджуються розмови про расові проблеми) та контактні заборони у спілкуванні. Тільки за

умови, що ці вимоги будуть ураховані й дотримані, спілкування може вважатися ефективним (адекватно сприйнята інформація, перевага позитивних почуттів та схвалення, взаємне збагачення учасників комунікації).

Потрібно наголосити, що невербальні компоненти, стиль поведінки також треба розглядати як національні елементи. Інколи вважають, що невербальне мовлення є інтернаціональним і за його допомогою люди різних країн можуть домовитися між собою. Л. Мельникова [4] зауважує, що це справедливо тільки до описових жестів (наприклад, процес умивання), але якщо між жестом і його значенням немає відповідності за зоровим образом, то міжнародна комунікація не відбувається. Вона ілюструє своє твердження прикладом: постукування вказівним пальцем по кінчику носа в італійців означає попередження про небезпеку, а в нідерландців це вказує на те, що людина не зовсім твереза. Також кожен народ має свої повсякденні норми поведінки. Наприклад, українці, росіяни, англійці, американці у якості привітального жесту користуються рукостисканням, лапландці труться носами, латиноамериканці обіймаються; молодий американець вітає свого друга, лясаючи його по спині. Однак китаець навряд чи зрозуміє і висловить захоплення, якщо ви по-дружньому “вдарите” його по спині. Має значення і відстань між співрозмовниками. Мінімальна дистанція в арабів і латиноамериканців, максимальна – у північноамериканців. Офіційна зона спілкування в українців та росіян визначається довжиною двох рук, витягнутих для рукостискання, а зона дружня – довжина двох зігнутих у лікті рук. Також, наприклад, обідня перерва в Україні триває приблизно з 13 години до 14, обід складається з 3–4 страв, а в деяких західноєвропейських країнах обідня перерва починається о 12 годині й на обід їдять одну страву [4]. Можна згадати про невеличкий епізод, у якому яскраво видно відмінності в поведінці. Один музикант давав концерт за кордоном, публіці так сподобалася його музика, що його освистали. Тут треба пояснити студентам, що на Заході свист означає найвище захоплення, на відміну від пострадянського простору, де ця сама дія вказує на незадоволення.

Має значення і вибір теми спілкування, рівень відвертості. В Америці не прийнято на роботі обговорювати свої домашні проблеми, американці не заводять з колегами дружніх стосунків. Українці та росіяни, навпаки, мають друзів і на роботі, і поза нею, вільно обговорюючи свої проблеми з товаришами та колегами. Або якщо, припустимо, у нашій культурі люди, зайняті терміновою роботою, віддаючи належне загальному вітанню відвідувача, можуть обмежитися просто кивком голови, що сигналізує про те, що відвідувача помічено і його вітання прийнято, то для носіїв арабської культури таке мінімальне вітання неприпустиме. Золотим правилом для представників будь-якої нації є те, що вітає, здоровкається першим той, хто першим помітив партнера; передбачається, що молодший вітається зі старшим. Коли йдеться про рукостискання, то молодший за віком партнер не може першим подавати руку, в арабській культурі це є виявом крайньої невихованості.

Потрібно зважати й на те, що в різних типах культури превалюють різні типи асоціативних зв'язків. Так, у вербальному поведженні бурятів різні порівняння, на зразок “голова кучерявенька, як у барана”, “розумна, як у собаки”, “кругла, як земля”, будуються на використанні реалій природного характеру і можуть бути незрозумілими для представників інших культур. Можна порівняти асоціативний зв'язок лексеми “бабуся”. В українській, російській культурах бабусяю ми уявляємо старенькою жіночкою, котра має життєвий багаж знань, няньчить онуків, носить хустинку, інколи ходить із палицею. В уявленнях американців – бабуся, отримавши заслужену пенсію, подорожує, поповнює знання, веде активний спосіб життя, вдягає зручний для цього одяг.

Ще однією національною особливістю, на яку можна звернути увагу під час вивчення теми “Творення імен по батькові. Відмінювання прізвищ”, є іменування жінок за прізвищем свого чоловіка за допомогою суфіксів -их(а), -к(а), наприклад, Бабан – Бабаниха, Кайдаш – Кайдашиха, Мірчук – Мірчучка (просторічне). За кордоном зазначають ще й ім'я або йменують чоловіка за прізвищем дружини (Світлану Тер-Мінасову та її чоловіка запросили на прийом до королеви Великобританії, надіславши запрошення на прізвище

дружини і не змінивши його на чоловічий рід, а на початку запрошення згадали тільки Світлану).

Зважаючи на асиміляцію етносів, міжетнічну інтеграцію, на тенденцію до створення однієї мови та одного етносу, штучної мови, кожен народ бореться за самозбереження та збереження мови. Саме тому завданням освітян є виховати компетентну мовну особистість, яка поєднала б у собі знання країнознавчих елементів та міжкультурних особливостей для здійснення інтернаціональних контактів.

Перш ніж розглянути способи формування мовної особистості майбутнього фахівця, слід зупинитися на питанні мовної компетенції. Нам імпонує визначення Т. Гречкосій та Т. Симоненко у статті “Формування мовної компетенції учнів на уроках української мови в 10–11 класах” [1]: мовна компетенція – це засвоєння, усвідомлення мовних норм, що склалися історично у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності і процесі використання певної мови [1, с. 251]. Зважаючи на те, що ми маємо виховати людину, котра б володіла країнознавчою інформацією, то слід пояснити термін “країнознавча компетенція”. Н. Остапенко подає таке визначення: “країнознавча компетенція – це здатність особистості усвідомлювати знання про народ-носія мови, національний характер, суспільно-державний устрій, особливості побуту, традицій, звичаїв, здатність сприймати мову в її культуроносній функції, з національно-культурними особливостями, а також знання мовних одиниць з національнокультурним компонентом семантики” [5, с. 61]. Цю країнознавчу компетенцію потрібно виховувати за допомогою лінгвокраїнознавчого, етнолінгвістичного підходів. Технічні заклади освіти мають на меті підготувати фахівця, який не тільки володів би набором спеціальних знань, але й мав високу культуру спілкування. Цьому сприяє дисципліна “Українська мова (за професійним спрямуванням)”, що вивчається на 3 курсі. Зміст цього предмета включає питання загальномовного характеру (мова, її функції, типи, форми мови, нормативність мови, акцентуаційні, орфографічні, лексичні,

морфологічні, синтаксичні норми, стилі української мови, етика ділового спілкування), що містять етнолінгвістичну інформацію, елементи міжкультурної комунікації, та оформлення документації відповідно до фаху.

Тому робота над вихованням національно-мовної особистості студента-технолога базується на розв'язанні певних завдань:

- 1) збагатити словниковий запас;
- 2) розширити уявлення про національну специфіку мови;
- 3) сформувати уявлення про міжкультурну комунікацію, розкрити її особливості;
- 4) виховати “почуття слова”, тобто відчувати стиль розмови, тексту, вміти підбирати лексичні одиниці відповідно до ситуації та співрозмовника (модель студент–студент, студент–викладач, студент–молодша людина за віком тощо);
- 5) розвивати стиль розмови студентів у різних ситуаціях;
- 6) навчити спостерігати, зіставляти, добирати ілюстративний матеріал до мовних фактів;
- 7) розвивати комунікативні здібності.

Для реалізації поставлених завдань ми використовуємо різні методи та прийоми: переклад і редагування речень, проведення ділових переговорів, дискусій, ділових ігор, метод проектів, написання різних типів диктантів, проведення анкетування і визначення рівня комунікативності, підбір фразеологічних одиниць, де виявляються ментальні риси українців, зіставлення традицій спілкування, невербальних компонентів різних народів, написання і редагування фахових документів, підготовка і виголошення промов, усне моделювання ситуацій, діалогів, різних видів бесід, вияв типових помилок у рекламі, оголошеннях, пресі тощо.

Ми вважаємо, що до країнознавчої інформації належить і знання регіональних особливостей мови, норм поведінки. Тому під час вивчення теми про норми української мови, стилістичну диференціацію лексики ми використовуємо ілюстративний матеріал із творів регіональних митців.

Наприклад, неологізми смілянських та черкаських письменників: “розвелешувати”, “розсварожити”, “розкульбаблені” (індивідуально-авторські неологізми Валентини Коваленко), “змотоциклений”, “Муз” (чоловічий рід до загальноновживаного муза), “Озірний козак” (пародія на прізвище смілянського письменника Олексу Озірного) (егологізми Анатолія Горбівненка) тощо. Звертаємо увагу на наявність язичницьких компонентів у названих okazіоналізмах – Велес, Сварог, яку магічну роль виконували ці божества, що входило в коло їхнього впливу. Ознайомлюючи із стилістичними нормами, подаємо специфічні для студентів слова “дівчачур”, “джигун”, “баболюб” як синонімічні до стилістично нейтрального “залицяльник”, таким чином не тільки збагачуємо їхній словниковий запас, але й вказуємо на стилістичну диференціацію та особливості вживання названих лексем. Щодо діалектів, то студенти наводять приклади із південно-західного наріччя, забуваючи, що в кожному селі навіть нашого району є своя говірка. Наприклад, у Шполянському районі кажуть “кольце”, “тей”; в Умані – “покласти чайник на газ”, “покласти оцінку”. Є відмінності й у референті, навіть якщо спільна лексема. Так, на Смілянщині під назвою “лісова каша” розуміють пшоняну кашу, заправлену смаженим салом, цибулею, яйцями. На Уманщині студенти готують лісову кашу із гречки.

Наголошуємо також на тому, що народні назви теж містять культурну інформацію, тому ми аналізуємо прізвиська, назви кутків чи населених пунктів. Особливо яскравими є приклади прізвиस्क, що засвідчують спостережливість нашого народу та вміння точно означити людину чи навіть ціле покоління, сім'ю.

Отже, можна зробити висновок, що матеріали дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)” при творчому підході не тільки урізноманітнюють навчання, але й є інструментом для виховання країнознавчої компетенції студентів, які були б готовими не тільки здійснювати міжкультурну комунікацію, враховуючи національну специфіку співрозмовника, а й берегли національну ідентичність, традиції, досвід попередніх поколінь. Проблема

формування країнознавчої компетенції студентів технічних закладів освіти не вичерпана цією студією. У перспективі можна досліджувати прийоми формування мовної особистості, форми роботи студентів із країнознавчим матеріалом на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням), підбір лінгвістичного матеріалу для формування не тільки країнознавчих знань, але й знань про інші країни для здійснення ефективної міжкультурної комунікації, розширення тем проектів дослідження мовного матеріалу, що містить країнознавчу інформацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гречкосій Т. М. Формування мовної компетенції учнів на уроках української мови в 10–11 класах / Т. М. Гречкосій, Т. В. Симоненко // Мовне обличчя міста : Черкаси–2010 : Матеріали науково-практичної конференції; Черкаси, 1 червня 2010 р. / Редкол. : Мацько Л. І. (відп. ред.) та ін. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2010. – С. 251–254.

2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : “Довіра”, 2006. – 667 с.

3. Красовська О. Філософська теорія походження мови та формування ментальності мовних спільнот / О. Красовська, К. Грабарєва // Мовне обличчя міста : Черкаси–2012 : Матеріали науково-практичної конференції; Черкаси, 1 травня 2012 р. / Редкол. : Симоненко Т. В. (відп. ред.) та ін. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2012. – С. 113–118.

4. Мельникова Л. Невербальні засоби формування лінгвокраїнознавчої компетенції іноземних студентів / Л. Мельникова // Мовне обличчя міста : Черкаси–2012 : Матеріали науково-практичної конференції; Черкаси, 1 травня 2012 р. / Редкол. : Симоненко Т. В. (відп. ред.) та ін. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2012. – С. 278–284.

5. Остапенко Н. До питання комунікативної компетенції учня загальноосвітньої школи / Н. Остапенко // Мовне обличчя міста : Черкаси–2012 : Матеріали науково-практичної конференції; Черкаси, 1 травня 2012 р. /

Редкол. : Симоненко Т. В. (відп. ред.) та ін. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2012. – С. 59–64.

6. Пономаренко А. Ю. Формування мовної особистості в школі : ретроспективи і перспективи / А. Ю. Пономаренко // Українознавство. – 2006. – №4. – С. 244–248.